

Szilágyi Rita:

A költészet szelleme

/A. Blok "Carmen" c. versciklusának elemzése/

Keresések, rátalálások és kiábrándulások sorozata jellemzi Blok életművét. Nyugtalan lelke sohasem pihent meg, nézetei a világról, a világ rendjéről, a maga helyéről ebben a világban állandóan változtak, formálódtak: régi és új elgondolások keveredtek benne, s hoztak létre furcsa szintéziseket. Blok költői életműve hosszú, bonyolult lánc, melyet szemről szemre követhetünk verseit olvasva: Blok rendezett könyveket hagyott maga után. Versei lírai naplót alkotnak, melynek bejegyzései kisebb-nagyobb egységekre – versciklusokra és kötetekre – tagolódnak. Ez a változó, folyton átalakuló gondolat- és érzésfolyam ugyanakkor mindvégig azonos. Nemcsak azért, mert a költő egész életműve során ugyanazzal a módszerrel rakja össze verseit, sőt, nagyrészt ugyanazokból az alkotóelemekből, hanem mert mindvégig ugyanazok a problémák bukkannak fel benne hol kisebb, hol nagyobb hangsúllyal: a költő a világ felépítését kutatja, a művész helyét, szerepét a világban, a művészet feladatát.

Blok szimbolista költő; az orosz szimbolisták második nemzedékéhez tartozik, akik számára a szimbolizmus nem költészeti stílus, hanem a világ felfogásának módja, világnézet. Központi gondolata a tökéletes, transzcendens világ és az empirikus világ dualizmusa. A gondolkodás – s a művészet – feladata éppen ennek az ideális világnak, a Harmóniának a felkutatása, megismerése, ami csak kinyilatkoztatás útján lehetséges. Az ideális világ megközelítéséhez hatalmas, világméretű szintézisre van szükség. Ezt a szimbolisták a művészet három ágának egységéként

képzelik el /az irodalom, zene, képzőművészet/, amelyben – Wagner elgondolásait követve – a zene játssza a főszerepet.

A bloki költői út korai fázisának jellemzője a Harmónia keresése, közeledés az égi, tökéletes világhoz, annak megszólítása. Mindez könnyed hangzatú, harmónikus verssekben talál formát. Bár érezhető belőlük a Harmónia elérhetetlenségéből adódó keserűség, mégsem ez dominál. Azonban tagadhatatlanul ott van, és hamarosan a kétely teljesen úrrá lesz a költőn. Eljön a pokoljárás időszaka /2. kötet/. Blok elvesztette reményét az égi paradicsomban, s leszáll a föld alá. Teljes tagadás: de nem a misztikus megismerés tagadásáról van szó, Blok csupán ideálját látja hirtelen másnak. Ez már a viharok, fürgetegek időszaka, a démonikus, sötét erőké, a félig-meddig testet öltött álmoké. Ennyi negatív értéket már maga a költő sem tud elviselni, s megjelenik nála egy furcsa, sajátos irónia: az egész világ álarcosbál, minden maszk mögé rejtőzött, minden érték viszonylagos. Csak az örült nevetés marad meg.

Blok teljesen ellentétes világfelfogásait a harmadik kötetben szintetizálja. Ebben a szintézisben helyet kap minden elem, amely mindeddig fontosabb szerepet játszott – de mind át is értékelődik. Rendszerezett világ jön így létre, s bár tele van különböző ellentmondásokkal, ezeknek is megvan a maguk helye. A fő kérdés továbbra is a világ rendje, a Harmónia, amit Blok a Zene Szellemének nevez. De a hozzá vezető út már nem olyan tiszta és világos, mint az első kötetben. Sőt, maga a Harmónia sem az már.

Mindezek az elképzelések szorosan párhuzamba állíthatók a költőnek a művészetéről kialakított fölfogásával. Épp ezeket az elképzeléseket tükrözi majd a Carmen ciklus.

Blok költészete közvetlenül a forradalom előtt és utána egészen más jellegű: a költőt a gyakorlati élet problémái kötik le, ennek megfelelően a líra egyre kijebb szorítódik az életműből. A poémára, s végül a prózára helyeződik a fő hangsúly. A "Carmen" ciklus ebben a folyamatban magányos sziklaként áll: az utolsó hosszabb lírai megszólalás kísérletsorozat, melyben minden eddigi szimbólumrendszerének ötvözetét használja föl arra, hogy leírja, milyennek érzi a maga szerepét a Nagy Asszony közelében.

Blok költői életművén keresztül sajátos szimbólumrendszert épít föl: sokszínű, bonyolult mintázatú szöveget látunk. A szimbólumok Bloknál kialakulnak és fejlődnek: jelentésük versről versre változhat, egymásra rakódnak és egy versen belül egymáshoz viszonyított helyzetüktől is függ egyenkénti jelentésük. Sokszor egy képet csak a ciklus kontextusában lehet megfejteni. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy néha régi, már-már elfeledett szimbólumokat épít be a versbe, ami által azok új jelentésárnyalatot kapnak, s lassan egy más jelképpé kövácsozódnak. Ugyanakkor a régi időkhez is ugyanolyan erővel kötődnek, s a versbe a költői életút egy korábbi szakaszát hozzák be. Mindezen vonások a "Carmen" ciklusban fokozott erővel érvényesülnek. A szimbólumok – régiek és újak – át-átszövik egymást, s csak a ciklus végére bomlik ki Carmen igazi lénye.

A "Carmen" ciklus versei 1914 márciusában keletkeztek. A versek alapjául egy rövid és titokzatos szerelem élménye szolgál: Blok második fellobbanása házassága alatt, amelynek háttérében azért teljes súlyával ott áll Ljubov Dimitrijeva Mengyelejeva, Blok felesége. Az új szerelem hősnője énekesnő: Ljubov Andrejevna Gyelmasz, akit Blok Bizet "Carmen" c. operájában pillantott meg először. Az élmény alapján költészetében furcsa, tízverses szimbólum-

mot alkotott, mely sajátos módon szintetizálja egész eddigi költészetét, s foglalja egybe összes eddigi nőalakjait. A ciklus lírai napló: az élményt Blok nem csupán folyamatában éli meg; mint minden érzelmi és elmélkedési folyamat, ez is láncszemekből épül fel, pillanatnyi benyomásokból, egy elmélkedés egy-egy fázisából. S bár ezek nem egymást kizáróak, de ugyanazt a folyamatot más-más szempontból, más-más érzelmi töltéssel közelítik meg. Az összefűző erő azonban több, mint Carmen személye: a fő gondolatok, hozzá fűződő élmények, azonos lelki hangoltság, s főleg egy gondolatfolyam egymás után következő lépcsőfokai a versek. Már maga a ciklus felépítése is mintha illusztráció lenne Bloknak a zenéről vallott elképzeléséhez: "Музыка — это текучесть, которая в чем-то главном остается неизменной", azaz folyam, amelynek pillanatnyi állapotai egymáshoz képest lehetnek eltérőek, de a nagy egészhez, a folyamathoz hasonlítva mindig beleillenek a képbe, s bármily furcsának tűnhet egy-egy csepp, egy-egy hang a szomszédaihoz viszonyítva — megvan a maga helye, s csak gazdagabbá teszi a folyam együttes képét.

Az első vers várakozás. A költő ezt az állapotot az óceán fölött kitörő vihar előtti pillanathoz hasonlítja. Így a következő fogalompárok alakulnak ki: океан — душа; дождь — слезы; гроза певучая — явление Карменситы. Ezek a következőkben is igen fontosak lesznek, az egész ciklus hasonló fogalmakra épül. Különösen fontos a vihar képe. Hozzá hasonló Carmen, az ő világa, ahova a költő igyekszik bejutni. A behatolás majd a nyolcadik versben történik meg, addigra azonban a "певучая гроза" kéréhez sok minden hozzáadódik.

A vihar az elemi erők tombolása, a "стихийная сила", csupa erő és mozgás, rend és törvény nélkül való. A "Снежная маска" s. ciklus képei. Most a lélek fog belépni eb-

be a birodalomba, elragadtatódni általa. Bloknál a lélek a "стихийная сила" ellenpólusa. A ciklus első versében azonban nemhogy kapcsolat jön létre köztük, hanem már egy meglevőnek tekintett kapcsolat alapján születik meg a hasonlat, ilymódon szintetizálva az eddig ellentétesnek tekintett fogalmakat. De más is kiderül az első versből: a belépést a vihar világába feszült, ihletett, könnyfakasztó csend előzi meg. Hogy mi lesz a vihar, a "певучая гроза", később derül ki. Az első vers a ciklus légkörét hivatott bemutatni, a csodavárás pillanatát.

A vihar mellett két természeti jelenség kap domináns szerepet a ciklusban: a tavasz és a tél. Szinte mindegyik versben megjelennek, különösen az első ötben hangsúlyosak. A tavasz Blok költészetét végigkíséri. Változékony szimbólum, mely leginkább szerelmet, boldogságot, születést, feledést jelent. Itt a tavasz képe közvetlenül kapcsolódik a téllel: "и весна и лед...": tél és tavasz közötti átmenet, hóolvadás. A tavasz a "Прекрасная дама", a tél a "Снежная маска" évszakai. Ugyanekkor a tavasz-télben megjelenik a vihar is: "бушует снежная весна" /4/. A tavasz és a vihar párhuzamos fogalmakká válnak: mindkettőnek a zsongása, örök változása kap hangsúlyt; s azáltal, hogy összekapcsolódnak, ellentétes sajátosságaik is kiderülnek: sötétség – világosság, pusztulás – születés, harc – béke.

A második versben a tél-tavasz mellett az éj-hajnal pár szerepel. Itt is a kettő közötti pillanatot kell elkapni, s ez a hajnalpír megjelenése az ég alján. Régi kép tűnik fel: a "Прекрасная дама"-versek "София"-jára ismerhetünk benne, az égi tűzre.

A tavasz-tél szimbólum a harmadik versben tovább táguul, itt is reggel-este képpen: a "золотокудрий и счастливый демон", a reggel gyöngyházfényű démonja átszövő-

dik az éjszaka sötétjével. Ebben a versben tágul ki legjobban ez a szimbólumvonulat, itt a legszemléletesebb a két világ, az éj és a reggel összefonódásából keletkezett alak: a szépségen átütköznek az éjszaka undok formái, színei és alakzatai: az égi alak a sötét, materiális világ képeit rejti. A vihar az ő képéhez is kapcsolódik: "голос — рокотом забытых бурь" /3/. A sor két szempontból is fontos: egyrészt a vihar mint dallam, zene jelenik meg, másrészt a jelenés hangja múltbeli viharok felidéződése. Ez a sor a ciklus nyolcadik versének kezdősorát vetíti előre: "Ты — как отзвук забытого гимна". Mindez, valamint a harmadik és hetedik vers szoros párhuzama alapján a démon képét, a víziót Carmen előrevetítődésének tekinthetjük. Mindketten az éj és a nappal határán jelennek meg, mindketten természetfeletti erőt képviselnek, s végül mindkettőjük haja vörös /a vörös szín később éppen Carmen személyén keresztül kap fontos szerepet a ciklusban/. S ahogy a démon is angyalból válik démonná egy lelepleződés által, sejthetjük, hogy Carmen megjelenése sem váratlan a Blok-életműben. A "царица блаженных времен" /8/ s a többi nőalak nem csupán megelőzik Carmen megjelenését, hanem anyagául szolgálnak; Carmen kibújik belőlük, belőlük alakul át egy lelepleződésen keresztül. Carmen nem más, csupán megváltozott. Az, akiről kiderül, hogy nem olyan, mint annak idején a "Прекрасная дама" átváltozása a "Снежная маска" nőalakjába: "так этот лик сквозит порой ужасным, а золото кудрей — червонно красным" /3/: átváltozás — vagy inkább feltárulkozás.

Ez a feltárási, felismerési folyamat azonban nem a reális, józan, ébrenléti világban megy végbe. A költővel együtt beléptünk egy álomba: az ő megjelenését megelőző feszült csend után "в сонный входит вихрь сметенная душа" /2/. Az álomba való belépés más lelkiállapotot is ered-

ményez. A következő sor /"Что месяца нежней..."/ már ebből az emelkedett állapotból értékeli az előző versszakban leírt képet. Így jelenik meg a harmadik vers víziója, a démon is.

Az álom Bloknál kulcsszimbólum. Nem csupán ebben a ciklusban van nagy szerepe: Blok szinte teljes eddigi költészete meghatározható vízióként. Az álom a misztikus megismerés útja – akár fölfelé, akár lefelé tör a lélek. Egy, a földin túlira érzékeny állapot, ahol a világ magasabb szférája megfogható: extázis.

A ciklus minden további verse ebben az álomban íródott, mely egyszerre öntudatlan /сметенная душа; 2/ és mindenre érzékeny; s magasabb szintű tudást ad: "Знай про себя, молчи, друзьям не говори". Az álomlátás többféle módon valósulhat meg – a negyedik versben majd az irodalmi élménnyel kapcsolódik össze: "я отвожу глаза от книги" /4/.

Az első három vers csupán természeti képekkel utal Carmen alakjára, de hogy valójában róla van szó, csak a későbbi versekből nyomonozható ki. Hangulatot, sejtéseket mondanak el, felvázolódik az a folyamat, amelyből Carmen figurája megszületik; a hamarosan megjelenő nőalak hátterét igyekeznek érzékeltetni. Így, mire ő is megjelenik, már sokat tudunk róla, hiszen végigkövettük szimbólummá válásának kezdeti lépcsőfokait.

A negyedik versben ő maga is előlép – irodalmi élményként. A költő gondol rá. Eleinte világos: ő Carmen, a fiú Jose. De hamarosan minden határ elmosódik. A költő belép a másik világba – Jose már nincs sehol, de ott van a költő, az ő szemébe tekint Carmen: "и я забыл все дни, все ночи, и сердце захлестнула кровь". Ez már igazán, bevallottan Carmen világa, bár annak még csak a felszíné. Az első versben ígért vihar kitört, s az ihletett

várakozással teli csend állapotából a költő átmenet nélkül feszült, felkokozott érzelmi állapotba kerül. Önkéntelenül belép a könyv világába, az álom világába. Ide belépni szentségtörés, ugyanis innen nincs visszatérés. Ezért hangzik fel a dal: "ценою жизни ты мне заплатишь за любовь" /4/. Ez kultikus hely, olyan világokba való behatolás, amely nem halandóhoz méretett: a túlvilági titkok világa. A szenvedély az, ami az önkívületet okozza, s a szenvedély az, amiről a dal szól. A dal szó szerint idéződik a negyedik versben, ami természetfeletti ereje mellett is konkrétá teszi az élményt.

Carmen világának lényege így már a negyedik versben kitapintható. A szenvedély fogalma később kitágul, és sajátos, bloki jelentést kap. Szorosan összefügg a szenvedély fogalmával az irodalom világába való belépés, ill. a dal, a zene.

A zene Bloknál szimbólum, egyike a legfontosabbaknak, s egész költői életútját végigkíséri, de nem mindenütt szerepel azonos hangsúllyal. A szintézis korában, azaz a harmadik kötetben előtérbe kerül, s a Carmen ciklusban különös hangsúlyt kap. A versek a zenéről szólnak, s maga a nyelv is tökéletesen simul ehhez: a ciklus összes versére jellemző a tökéletes ritmus, ami leggyakrabban jambikus sorokból áll össze, s a tisztán csengő rímek, melyek sok esetben szemantikailag is összetartozó szavakat kötnek össze. A sorok hangzása, a hangok megválogatása segítik a bennük rejlő tartalom színezését, és belső rímek teszik a verseket zenélő szövevhez hasonlóvá. A ciklus legdallamosabb sora: "синий, синий, певучий, певучий" /8/ például a carmeni paradicsom leírásában hangsúlyos helyet kap.

A zene a ciklus felépítésének is vezérmotívuma: "музыка - это текучесть". S végül a zene, a hallható zene

- s így a dal is - csak megnyilvánulása egy ideális, transzcendens "zenének", a Harmóniának, a világ mélysegességének. Ezt nevezi Blok a Zene Szellemének. A földi zene a világ harmóniájának az anyagi világban való megtestesülése - művészet, emberi teremtés eredménye. Annak köszönhető, hogy a művész kinyilatkoztatás útján "fogja" a földöntúli világ kisugárzásait. A költészet ugyanilyen belelátás rögzítése; teremtés, de nem öncélú teremtés, hanem ennek a harmóniának megragadására való kísérlet - vagy a megragadásra való képtelenség kínja. Így a költészet párhuzamba állítható a zenével.

A költészet a költő személyén keresztül jelenik meg, a zene viszont az énekesnő, Carmen körébe tartozik, s kapcsolatba lép vele mint szimbólummal, átszövi a Carmen-kép összes szintjét. Így jön létre a zsongó tavasz, az olvadó jég csobogó patakja /"и таянье и пенье"; 6/, a "певучая гроза", s az ötödik versben Carmen teste dalol: "стан ее певучий".

Az ötödik vers szorosan kapcsolódik a negyedikhez: Jose alakja s Carmenhez fűződő viszonya van a középpontban. Csendes, titkolt vonzódás ez. Jose nem vesz részt Carmen mulatásában, nem énekel vele, csak nézi vágyódva az árnyékból, hallgatja a zenét és álmodik: "и видит творческие сны" /5/. A határ a költő és Jose között most már véglegesen elmosódott, s ugyanakkor a költő furcsa, kettős pozíciót vett föl. Egyszerre létezik a versen kívül mint a vers írója és a történések tanúja, és a versen belül - a vers hőseként, Joseval azonosulva. Ezért, amikor a versbeli alak a gyönyörű, viharos, táncoló figurát nézi, "вспоминает дни весны", azaz saját költői múltjába merül. Hogy a költő kívülről látja önmagát, eszünkbe juttatja, hogy még mindig nem léptünk ki az előző versben megkezdett álomból, mely az irodalmi élményben szövődik.

S eszünkbe juttatja azt a másik, előző álmot, amely még sokkal halványabb körvonalakkal rajzolódott ki, s amelybe a második versszak negyedik sorában léptünk. A két álom más-más szinten valósul meg, de lényegük – az elragadtatott állapotba kerülés, az ötödik versben az ihletett alkotás – azonos. Azonban az események más szinten mennek végbe itt. Ez már emberi világ, s bár ott a természet erői nagyobb erővel söpörnek el – itt minden részletesebb, finomabb, s korántsem olyan egyértelmű, homogén és egyszerű. Itt emberi érzelmek jelennek meg, emberi viszonyok, amelyek az ellentétek szövedékeiből állnak össze. Carmen is emberi alakban jelenik meg, s kapcsolat fejlődik közte és a költő között. Nem harmónikus kapcsolat: "сердитый взор", "вызов", "презрение" /6/. Carmen kizökent szerepéből, nem teszi, amit tennie kellene, amit tenni akar. Két helyszínen folynak az események: itt – a költő és Carmen zaklatott kapcsolata; ott – a színpad, ahol Őneki ott kellene lennie, de most más van a helyében, és ez mérhetetlenül fáj neki. Carment itt kibillent állapotban látjuk. Az ő természetes közege a dal, a tánc, a színpad és a szenvedélyek. Ilyen környezetben ő harmónikus, szép. Kibillent állapotában szintén szenvedélyek uralják, de egészen másfajta: gyűlölet, büszkeség, bosszúság. A költőt azonban így is megigézi, mivel látja benne a régi harmóniát, ami egyszerre vonzza is, meg taszítja is: "и песня ваших нервных плеч

Уже до ужаса знакома

И сердцу суждено беречь

Как память одной отчизне" /6/.

Szereti és értékesnek tartja a régi harmóniát, a "Прекрасная дама" egyenletes sugárzását, de gyönyörködik a szenvedélyekkel teli új alakban is. A "Прекрасная дама" alakja rávetítődik Carmenre. Tőle is harmóniát, zenét vár a

költő, de egészen másfajta – a szenvedélyek loboqásának lángjait, mindenféle szenvedélyt a táncról a haragon át a testi szerelem lázáig: "и целую тебя я в плеча" /7/.

Carmen megjelenése konkrét emberi alakban nem ér minket meglepetésként. Az első utalás az ő fizikai létére a második versben található: az ő ablaka, amelyen tükröződik a hajnal fénye, majd a negyedik vers irodalmi alakja. Ugyanakkor Carmen az első három versben a természet életének metaforájában lép elő, s elválaszthatatlan, s szinte materiális kapcsolata egy furcsa, titokzatos, pogány természetvallás képeit vetíti előre.

A hetedik vers – asszociációsorok egy-egy tárgyra. Emlékként bomlik ki a lírai én és Carmen kapcsolata: titokzatos, homályos utalásokkal teli sorok. De – bármilyen szenvedélyes is – kiérezhető mögölük valami mély szomorúság: a szertartás végzése közben hangzik el e sor: "И чего-то нам светлого жаль" /7/. A költő mintha egy elhagyott tiszta értéket siratna. Ugyanez a fájdalmas hang csendül fel a negyedik versben: "смывая память об отчизне". Ezek mögött a sorok mögött mély fájdalommal vegyes boldogság áll: átadni magunkat az újnak, s megválni a régitől, az ismerttől, a szeretettől. Ugyanakkor az új fenyegető, ismeretlen, félelmetes – de a szenvedély csábit. Az ott-hagyott értékek /"светлое"/ a keresztény szertartás elemei, egy keresztény alapokra épült kultúra, a nyugodt "Прекрасная дама" világa, a haza. A költőnek nehéz tölük megválni. Ami jön: "иная отчизна" /6/ – cigánylány: ott-hontalanság, bolyongás, vadság, szenvedélyek, egy soha nem próbált világ. S hőse, Carmen, ennek a világnak a szülötte: a pogány, az idegen, a senkire sem hasonlító. Carmen a szenvedélyekből született, a természetvallás központi alakja, istennője – mint a harmadik és hetedik vers párhuzamából kideríthető: a vörös hajú démon, aki

a nappal és az éj határán áll. Ugyanakkor Carmen nem csupán kintről jövő jelenség: maga a költő szövi össze sok régi képből. A régi asszonyok elemei élednek újjá benne, s kapnak egy új, eddig még nem látott formát. Vörös hajú démon vörös rózsával.

Blok a színeket is szimbólumként kezeli. A "Carmen" ciklus színei: kék, zöld, zöldeskék, fehér, fekete, s elsősorban a vörös. A háttérszínnek – kék, zöld, fehér – a természet színei: az óceáné, az égé, az égen megjelenő zöldes derengésé, a tavaszé, a hóé. A vörös azonban szinte minden versben előfordul. Carmen neve vöröset is jelent, s a szín a ciklusban az ő alakjához kötődik. A legelső vers vöröse vér: az izgalomtól az archa szökő. Majd a hajnal színe lesz; a reggeldémon vörösre váló fürtjei, később Carmen fürtjei: "рыжая ночь твоих кос" [7], a hetedik vers vörös rózsái, s később majd a tűzé: Carmen alakja a láng, az ő arca, az ő teste. Ő maga ég, izzik. S mint ahogy a második versben égi pirként jelenik meg, a tizedikben szintén: itt már a kozmikus szférán átsuhanó lángalak visszfénye a mi egünk vöröse. A vörös tehát a Carmen-kép minden szintjén megjelenik: így hangsúlyozza a költő a lényegi azonosságot a különböző alakokban. A kék akár ég, akár tenger formájában kapcsolatba kerül a vörössel. A kék a "Прекрасная дама" színe: a tiszta, a szellemi. Ez a szín jellemzi a nyolcadik versben Carmen világát, a paradicsomot. A fehér ugyanakkor a "Снежная маска"-ra utal. A vörös a ciklusban mindent magához kötő, magába olvasztó szín, amely az élet minden szférájában igyekszik szétterülni, míg a fekete, a költő színe, egy zárt pont.

A nyolcadik verstől újabb lépés történik Carmen át-lényegítésére. Innen már nem csupán nő, akiről titkok szólnak, nő, akiről versek szólnak, nő, akinek zene szól,

akinél rabságban van a szív, aki elvarázsol. Itt már ő maga a Titok, a Vers, a Zene, a Rabság, a Varázslat. Titkos kapun léptünk be most. Ezt a kaput már láttuk korábban is, és ennek a kapunak két elődjén, a külső kapukon már beléptünk. Ez a közeledés azonban már nem a természet nyelvén, nem az emberi kapcsolatok és érzelmek nyelvén van megírva, hanem olyan nyelven, amely nem igyekszik egybefüggő külső réteget, mázt adni a gondolatoknak, hanem egy-egy képpel magát a mélytelen gondolatot írja le. A nyolcadik vers hirtelen szakadék, amelynek mélyén megláthatjuk őt úgy, ahogy a költő elképzeli.

"Ты – как отзвук забытого гимна" – minden szó hangsúlyos. Carment a lélek mélyén megbúvó himnuszhoz hasonlítja a költő. Ő az, aki ezt a himnuszt, az ősi, az egykori harmónia visszhangját felébreszti a szívében, ő, akinek hangja elfelejtett viharok dörgése /3/, aki a valahai tavaszt idézi a költő szívében /5/. Emlékrétegek egymásra rakódása. S ez a kusza, többszintű emlékvilág álomban jelenik meg. Újra beléptünk egy álomvilágba /"Приснился мне сон о тебе"/, mint a ciklus két előző szintjén már megtettük. Az álom a vers kulcsmotívuma. Az egész költemény nem más, mint egy álom-út bejárása, az álom különböző szintjein való körülszemlélődés, behatolás egyre mélyebb, egyre rejtettebb, egyre titokzatosabb üregekbe.

Az álomlátás állapota, mint már láttuk, a titkok világának kinyílása az ihletett lélek előtt. Élő ember ide nem jut be, innen már nincs visszatérés: "Ценою жизни Ты мне заплатишь за любовь" /4/, "непробудные, дикие сны" /8/. A költő álmában tehát ő jelenik meg. Carmen alakjával összefonódik a vadság /"одичалая прелесть"/, nyugtalanság, egy nem-égi világ az égi szépséggel, s emlékeztet a saját világából kikökönt Carmen vad haragjára. Ezt csak tovább fokozza a negyedik versszak leírása. Itt Carmen tekergő

kígyóhoz hasonló: a pokol és menny képei összekeverednek. Ez a Carmen már egészen más, mint akit eddig láttunk. Egy átlényegült női figura. Testtelen szimbólum. Magába sűríti Blok minden eddigi nőalakját. A tavasz, a zene, a szépség, a boldog időkre való visszaemlékezés: a "Прекрасная дама"-t a vadtság, a kígyó a "Снежная маска" havas asszonyát, a részeg állapot a "Незнакомка"-t idézi. Az asszonyok képe végleg eggyé olvad. Ugyanakkor ebben az ötvözetben minden eddigi érték új helyet kap, és a keletkezett figura így teljesen más is – az "иная отчизна" szabad, független cigánylánya.

A vers azonban folytatódik: Carmen, az immár testtelen szimbólum álmodik. Itt lesünk be a Titok kapuján, megismerjük ennek a furcsa alaknak a világát, akivel a költő eljegyezte magát, bár az ő életét nem élheti: "мечту недоступную мне". Carmen belemerül álmába. A "погруженная" szó azonban közvetlenül ez után a sor után következik: "с головой, утопающей в розах", s ez a mennyeipokolbeli világhoz a haldoklás motívumát is hozzáadja. A következő sor a fuldoklást az álomba merüléssel köti össze: "«Кармен» ...погруженная...в сон". Carmen álma tehát egy túlvilági álmom, egy félig tapasztalatbeli, félig álombeli lény belső világa, a zenén belüli álmom és a halálon belüli álmom. Olyan világ, ahol kereshetjük a Harmónia titkát, s ugyanakkor egy pokolbeli világ is.

S valóban, az utolsó két versszak képei pont ezekből az elemekből állnak össze: tökéletes, égi harmónia /"блаженный, как рай"/, amely ráadásul teli van érzelmi töltéssel /"любимый, родимый"/, ugyanakkor élettelen /"бездыханна"/, sőt emberi szemmel kegyetlen /"день жгучий"/. Ez a világ egyszerre néma és zenélő, de a paradicsom mozdulatlanságában felhangzó dal már nem a régi himnusz. Maga Carmen éneklő, sőt Carmen maga válik a dallá. Nevének

másik jelentése: ének, dal. Carmen dala már más, mint a himnusz, amelyet az első versszakban hozott fel a költő emlékezetéből: "дивный и странный". S eddigi sejtéseink a vers utolsó sorában fogalmazódnak meg: "славит бурю цыганских страстей": a paradicsomi világ tehát olyan ideálvilág, ahol szenvedélyek uralkodnak, amelybe az alvilág mindenestül beköltözött. Hogy valóban a "Szentélybe" nyertünk bepillantást, nem kétséges: Blok egész életműve e felé a szintetizált paradicsom felé mutat.

Carmen és a költő kapcsolata szerelem. De egyoldalú szerelem: "я - твой" /9/, "никогда моей не будешь" /10/; a lélek vágyódása az ideálvilág felé, a tűz örült vonzása. A költő, miután belelátott a tűzbe, nem tud szabadulni tőle, s bár tudja, hogy az pokolból szőtt menyország, mást nem tehet, mint ennek elérését tűzi ki célul.

"Пусть эта мысль предстанет строгой,

Простой и белой, как дорога,

Как дальний путь, Кармен" /9/.

A hasonlat, mely a paradicsomról szól, a krisztusi utat juttatja eszünkbe. A kereszténység képei, mint láttuk, a régmúlthoz, a "Прекрасная дама" világához kapcsolódnak, de itt új, más tartalommal telítődnek: "Как мерей, свершу я тебе / за твой огонь" /9/. A régi formák a pogány istennőt szolgálják. Egy különböző - régi és új - természeti elemekből összeötvözött egyéni mitológiát teremt a költő, amelynek főszereplője most maga a szerelem, a szenvedély. A neki kijáró áldozat pedig nem más, mint a dal - a költő általa, érte válik költővé, csak ebben a viszonyban maradhat az. Carmen figurája már itt is alakul, változik. A tizedik versben már kozmikus alakként pillantjuk meg. Újra az itt és ott kérdése jön elő. Az itt a költő világa, az ott az ő világa: "дикий сплав миров, где часть

души вселенской / Рыдает, исходя гармонией светил". A "világlélek része", a Szófia szolovjovi fogalom, az isteni lélek, aki a mi világunk és Isten tökéletes lénye között az összekötő szeretet – Прекрасная дама! Ő, a boldog, nyugodt, fényességes zokog, s könnyei mint megannyi világ peregnek a semmibe. Alkot – bár öntudatlanul –, s fájdalma árán világokat hoz létre, akár a költő.

Carmen már eddig is mint a versek fő alakja jelent meg. A ciklus végére maga a cél lett: az ő megközelítése a költészet; ugyanakkor ő is művész, alkotó: énekesnő – s már láttuk, hogy Blok számára a legtökéletesebb művészet a zene.

A "Carmen" ciklusban a költészethez, a művészethez a költő a szenvedélyen keresztül, hihetetlen mértékű felfokozások és egyre magasabb szintekre emelkedések által jut el. A szenvedély végső képe, az egyetemes szférába kivetített tiszta szellemalak már maga a Művészet Szelleme, akit Blok egész költészetén keresztül igyekezett megközelíteni.

A költő öntudatlanul indult el a cél felé a szenvedély erős vonzásában, elragadtatódott általa, majd felvállalja a költőséget: "Вот почему я – твой поклонник и поэт!" /10/. Felvállalja, hisz mást nem tehet, ugyanakkor ezt a legnagyobb boldogsággal teszi. A szenvedély boldogsága ez – s a szenvedély kínja. Az ő közelében lenni fájdalmas, de a legnagyobb öröm is egyben, s olyan pecsétet nyom a költőre, amit már nem lehet levetni /"непробудные сны"/ 8/. Aki az ő közelében van, azt ő már megfertőzte, magáévá tette, magához gyúrta, hogy most már csakis őrá hasonlítson.

Carmen – az ideál képe, akihez a szigorú, tiszta út vezet – a tizedik versben kozmikus szinten jelenik meg. Otthonát, a vad szenvedélyektől remegő, zenélő, kietlen

paradicsomot már megismertük. A ciklus utolsó két versszakában Ő lép elénk. Már levetette a földi nő képét. Öntörvényű, önmagával törődő, démonikus szellem, egy egyoldalú, őrjítő szerelem hőse. Az utolsó két versszak rettenetes erővel foglalja magába a költő gondolatait, érzelmeit. Végsőkig leégyszerűsített nyelv: itt már nincs mit kibogozni, felbontani, megfejteni. Tiszta, egyszerű, szigorú szavak, s mindegyikben a megtett út fáradtsága, szépsége és kínja cseng.